

В. В. Газін
(Кам'янець-Подільський)

КОНЦЕПЦІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ПАВЛА ТЕТЕРІ (1663—1665 РР.)

Політика великого українського гетьмана Богдана Хмельницького, спрямована на розбудову соборної Української держави, знаходила підтримку і в діях його послідовників. Зокрема, курс на впровадження в життя ідей Б. Хмельницького простежувався і в діяльності гетьмана Правобережної України Павла Тетері (1663—1665 рр.).

Павло Тетеря прийшов до влади в дуже складний період вітчизняної історії, коли Українська держава виявилася фактично розколотою на дві частини. Попередній гетьман Ю. Хмельницький (1659—1663 рр.) не мав реальної влади не тільки на Лівобережжі, яке відкрито не признавало його, а й в Правобережній Україні. На Правобережжі здійснювалася поступова польська експансія, населення час від часу зазнавало розорюючих нападів татарської орди. З самого початку свого гетьманства Тетеря проводить активну зовнішню і внутрішню політику. Основною метою його діяльності, що особливо яскраво проявилася в перші місяці правління, стала спроба об'єднання Української держави під єдиною гетьманською владою. При цьому він покладає надію в першу чергу на дипломатичні методи, а не на збройну силу. За словами представника кримського хана в Україні Батирші мурзи, гетьман відразу після свого обрання наполягав на виведенні татарських загонів, як основного дестабілізуючого фактору, з території України, вказуючи при цьому, що «він, гетьман, з пушкаревими черкасами і барабашами почне переговори і має надію, що вони будуть йому, гетьману, слухняними і без війни».

Як досвідчений політик, Тетеря намагався зіграти на протиріччях між трьома впливовими сусідами України. Так, щоб дещо обмежити вплив Криму, він звертається за підтримкою до польського уряду і скаржиться королю на свавілля орди, яка приносить нечувані біди українському народу. Зокрема, в листі від 13 лютого 1663 р. Тетеря вказує, що йому «вже заборонено без волі хана посилати послів до Вашої королівської милості». Тоді ж було послано в Крим посольство на чолі з Деменком з запевненням в дружбі, бо як той зазначив, «від царя і короля Тетеря нічого гарного не чекає». Є відомості, що гетьман тоді ж зробив спробу дійти згоди з Московією. Він послав туди

посольство, але отримав відповідь з рішучими вимогами присягнути на вірність царю та признати владу Москви. В разі ігнорування Тетерею цих вимог, в царській грамоті містилася погроза направити в Правобережну Україну московське військо. Отже, вже в перші місяці свого гетьманства П. Тетеря проводив політику балансування між трьома впливовими силами. На нашу думку, сучасний дослідник Я. Дашкевич цілком слушно проводить паралель між Павлом Тетерею та Богданом Хмельницьким, коли пише: «Тетеря — так само як його великий попередник Богдан — використовував три можливі для свого часу політичні карти: польську, російську, турецьку...»¹

У внутрішній політиці Павло Тетеря, з притаманою йому гнучкістю, також намагається впровадити в життя ідеї «диної Української держави». Вже на початку березня 1663 р. він звертається до жителів Лівобережної України з універсалами, в яких містяться заклики приєднатися до нього і виступити разом з ним за визволення України від московського панування. Одночасно гетьман робить спроби відповідно домовитися з впливовим в старшинських колах Лівобережжя наказним гетьманом Якимом Сомком. Про ці переговори, зокрема, вказується в листі кошового отамана запорозьких козаків І. Брюховецького до московського воеводи Г. Ромодановського від 21 квітня 1663 р., де перший пише, що Сомко і Тетеря таємно домовляються розпочати спільну війну проти Москви. Проте ці переговори за ініціативою П. Тетері не мали якихось позитивних результатів. Тетеря в листі до кримського хана в кінці травня 1663 р. пише: «І Сомко, і інші схилиються на наш бік». Але вже після трагічних подій Чорної ради Я. Сомка і його товаришів спочатку ув'язнили, а у вересні того ж року наказного гетьмана було страчено в м. Борзна. Що до цього Тетеря висловився так: «...Сомка не жалко, тому що він мав достатньо часу, щоб одуматися, при постійних з мого боку пересторогах... А він зневажив цим».

Чорна рада, загибель Сомка і поява в Лівобережній Україні промосковські настроєного гетьмана І. Брюховецького мали вкрай негативні наслідки для Української держави. З цього моменту для Тетері була втрачена реальна можливість мирного об'єднання України. Тетер окремі ослаблені регіони держави виявились неспроможними протистояти колоніальним зазіханням

¹ 17 червня 1663 р. на раді в Ніжині прихильниками Брюховецького було вчинене побойще, результатом якого стало призначення останнього гетьманом Лівобережної України.

Москви, з одного боку, та Польщі — з другого. За цих умов П.Тетеря робить важкий вибір на користь Польщі, вбачаючи в ній можливого гаранта майбутньої незалежності України. У переговорах з польським урядом він намагався поновити умови Гадяцьких статей 1658 р., як самих прийнятних на той момент, прагнучи наповнити ці статті реальним змістом. Зокрема, це проявилось у відстоюванні гетьманом інтересів української православної церкви. В своїй переписці з польським королем Яном II Казиміром і канцлером М.Празмовським він неодноразово звертав увагу на те, що ними не виконуються передбачені статтями Гадяцької та Чуднівської угод повернення православної церкві її маєтків і дотримання рівноправ'я обох релігій на території України. В листах він посилається на той факт, що військо «дуже знервоване ненадійною обіцянкою повернення церков». Одночасно Тетеря наказує козакам, розташованим на Поліссі, взяти під своє «покровительство» маєтки Києво-Пустинного Нікольського монастиря і захищати їх від будь-яких нападів з боку шляхти, окремих козаків чи жовнірів. Крім того, вимоги гетьмана до польського уряду охопили тоді цілий ряд інших важливих проблем. По-перше, він ратував за збереження за українським козацтвом всіх попередніх прав та привілеїв; по-друге, відстоював можливість для гетьманської адміністрації вільно проводити свою політику щодо Молдавії та Волощини; по-третє, вимагав від польського уряду надання допомоги в справі об'єднання України під єдиною владою. Діяльність гетьмана заперечує твердження деяких істориків, ніби Павло Тетеря був ставлеником і слухняним агентом Польщі, і що всі його зусилля були спрямовані на повернення України в положення, яке було до 1648 р. Тетеря вірив, що польське керівництво, переборовши магнатську пиху і великопольський шовінізм, зможе проводити розумну національну і державну політику щодо України. Він сподівався, що за сприятливих умов Україна зможе зайняти рівноправне становище з Польським королівством і Литовським князівством в складі Речі Посполитої, а згодом, може, здобуде і повну незалежність.

В своїх конкретних діях П.Тетеря наслідував Б.Хмельницькому. В питаннях державного будівництва, так як і той, часто займав жорстку і рішучу позицію. Для досягнення своїх цілей П.Тетеря створює навколо себе групу однодумців із числа еліти правобережного козацтва. Його найближчими помічниками стають Г.Лісницький, Т.Носач, Г.Гуляницький, С.Богданович-

Зарудний, О. Гоголь. Гетьман добивається від польського уряду звільнення відомого і шанованого в народі козацького воєначальника і соратника Б. Хмельницького Івана Богуна. Серед економічних заходів заслуговують на окрему увагу спроби П. Тетері вирішити митне питання, що мало важливе значення для поповнення державної скарбниці коштами за рахунок податку з товарів, що ввозилися в Україну іноземними купцями. Деякі його заходи були спрямовані на захист внутрішнього ринку.

Проте тогочасна дійсність не дозволила реалізувати задумане Павлу Тетері. В історію він ввійшов як один із самих освічених і талановитих, але одночасно і нещасливих гетьманів. Через свою неохочість до попудізму і вимушену пропольську орієнтацію Тетеря не був підтриманий біднішим козацтвом і селянами. Проти нього виступив лівобережний гетьман І. Брюховецький, підтримуваний Москвою. Відчутним ударом для П. Тетері стала зрада польського керівництва, яке використовувало його лише для того, щоб відновити своє панування в Україні, а коли зрозуміло, що не зможе оволодіти всією її територією, то погодилося з Москвою на політичний поділ країни. Як слушно зауважив Ярослав Дашкевич: «Польська верхівка нездатна була перейти від тактики завоювання до тактики партнерства. Це був найбільший прорахунок Тетері і причина його військово-політичного краху».

¹ Дашкевич Я. Павло Тетеря // Володарі гетьманської булави — К., 1994.